

To alen av hvilket stykke?

Tvillingsøstrene LMF og KMA i norsk, nordisk og internasjonalt perspektiv

KRISTIN NORSETH

I løpet av 1902 ble det stiftet to kvinnelige misjonsorganisasjoner i Norge: Kvinnelige Misjons Arbeidere (KMA), og Lærerinnenes Misjonsforbund (LMF).¹ Begge startet som bønnebevegelser med formål å mobilisere kvinner til bønn og arbeid for indre og ytre misjon. De hadde også det til felles at initiativtakerne var ugifte kvinner med tilknytning til Kristiania KFUK. Og: den unge lærerinnen og KFUKeren Henny Dons (1864–1966) satt som styremedlem i begge organisasjoner fra starten av til 1911, da hun trakk seg ut av KMA til fordel for LMF og andre oppgaver i norsk kristenliv.²

Organisasjonene eksisterte side om side frem til 1982, da KMA ble nedlagt. Årets LMF-jubileum bør derfor markeres som et dobbelt-jubileum, ikke minst fordi de to misjonsorganisasjonene ble stiftet med utgangspunkt i personer som alle tilhørte en misjonsbønnegruppe rundt sekretæren i Kristiania KFUK, frk Marie Sinding (1853–1941), og dermed har felles røtter.³ Den samme linjen skimtes i Sverige, der kvinner med tilknytning både til vekkelsesmiljøer og KFUK stiftet KMA allerede i 1894. Da ideen om et LMF oppstod der, gikk henvendelsen først til KMA som ikke hadde kapasitet til å påta seg nok en oppgave, men for midlet kontakt med andre interesserte lærerinner. KMA stod følgende fadder til LMF, og frøken Fredda Hamner (1847–1927), svensk KMAs grunnlegger og ledende innen Stockholm KFUK, ble med i LMFs styre.⁴ Og med nordiske KFUK-miljø som plattform ble avleggere av de svenske organisasjonene plantet i andre

nordiske land.⁵ Med suksess. For ved århundreskiftet var kvinnene på fremmarsj i kristent organisasjonsarbeid.

Europeisk ekspansjon og misjonsvekkelse

LMF og KMA ble stiftet i en beveget tid preget av idealisme og fremtidstro, tekniske nyvinninger og europeisk ekspansjon. Misjon gikk hånd i hånd med denne ekspansjonen og bidro gjennom sitt arbeid til eksport og globalisering av vestlig kultur og hege-moni. Kvinnesak og kvinnebevegelser feide som en bølge over den vestlige verden, og kravet om kvinners stemmerett ble fremmet overalt, også i Norge.⁶ Med fokus på utdanning og helse kom kvinnelige misjonærer til å spille en viktig rolle i spredningen av vestlig kvinnelighet til "hedenske" søstere.

Samtidig blåste internasjonale vekkelsevinder fra vest og fra øst inn over landet og mobiliserte en ny generasjon til innsats for Guds rike hjemme og ute. Internasjonalt kjente misjonsstrateger og studentledere som John Mott (f 1865) og Robert Wilder (f 1863) deltok som talere på nordiske studentmøter og satte unge sinn i brann med en offensiv, pågående språkbruk og sterk fokusering på bønn og kall. Kinamisjon var i skuddet som aldri før, og India og Midt-Østen påkalte interesse. Nordiske og internasjonale konferanser og møter ble arrangert også i Norge, blant annet verdenskonferansen for KFUM-bevegelser (1902) med ca tusen deltakere fra 31 land.⁷ Verden kom til Norge, og verden lå åpen for evangeliet. Misjon stod på de unges agenda, og enhver ungdomsforening med respekt for seg selv startet sin egen misjonsforening. Det samme gjaldt KFUK-foreningene, som gjennom sitt medlemskap i Norges Kristelige Ungdomsforbund (NKUF) tilhørte en verdensomspennende ungdomsbevegelse med utstrakt internasjonal utveksling av kjente kvinnelige ledere og talere. Eksempelvis besøkte verdensforbundets sekretær, miss Reynolds, Kristiania i 1902.⁸

Vekkelser gjorde seg særlig gjeldende blant studenter. Dette medførte at akademikere i økende grad meldte seg til tjeneste for ytre misjon, og i 1896 ble den såkalte frivillighetsbevegelsen organisert også i Norge.⁹ Men kvinnelige studenter var en sjeldenhet, og den kristelige studentbevegelse med sitt høyt profilerte misjonsengasjement var derfor primært en mannsbevegelse.¹⁰ LMF og KMA må derfor regnes som kvinnelige motstykker til denne bevegelsen og var de utdannede kvinners svar på misjonsvekkelses fokusering på behovet for velutdannede misjonærer.¹¹

Kvinnelige misjonsselskap

Men selvstendige kvinnelige misjonsselskap var *ikke* en frukt av studentvekkelsen. De vokste frem i England og Amerika allerede rundt midten av 1800-tallet. De ble stiftet fordi kvinner ikke slapp til i de mannsdominerte selskapene, og svarte til behov ute som hjemme. I mange land viste det seg umulig for mannlige misjonærer å nå kvinner fordi de levde avsondret fra menns verden. Med den vekt man la på familien og kvinnens avgjørende betydning for den religiøse oppdragelse av barna og påvirkningen av mannen, var det viktig for evangeliets fremgang å nå kvinner.¹² Misjonærhustruene kunne bare i begrenset grad ta seg av dette, de hadde som oftest hendene fulle med egen familie og husstand. Enslige kvinner derimot kunne på en helt annen måte vie seg til arbeidet for å nå kvinner og barn. Denne type kjønns spesifikt arbeid kunne forsvares fordi den enslige kvinne derved gikk inn i en utvidet morsrolle og på den måten kunne leve i pakt med sin kvinnelige natur og kvinnekjønnets primære kall: å fungere som mor. Siden kvinneoverskuddet var stort i de vestlige samfunn, representerte den ugifte, som i økende grad var en utdannet kvinne, en betydelig arbeidskraft og rekrutteringskilde. Ugifte kvinner fikk dermed mulighet til å realisere sitt kall og bruke sin utdanning gjennom etableringen av kvinnelige misjonsselskap, som ble finansiert ved kvinners individuelle gaver eller foreningsvirksomhet og ivaretok kvinners særart.

Kvinnens arbeid for kvinner var parolen, og den fenget. Ved århundreskiftet utgjorde de kvinnelige misjonsselskapene den største lekmannsbevegelse i amerikansk protestantisk misjonsvirksomhet. I 1900 fantes det bare i Amerika 41 kvinnelige misjonsselskap med ulik konfesjonell tilhørighet. Disse underholdt og støttet 1200 enslige kvinnelige misjonærer. I 1915 stod mer enn tre millioner kvinner som medlemmer av disse organisasjonene, som moderne historikere betrakter som Nord-Amerikas første og største feministiske kvinnebevegelse.¹³ Tallmessig sett overgikk denne kvinnebevegelsen både studentenes frivillighetsbevegelse og de lekmannsorganisasjoner som vanligvis krediteres for den eksplosjonsartede veksten i protestantisk misjonsvirksomhet.¹⁴

Vi finner den samme tendensen i Norge, og kvinners massive deltakelse i internasjonalt misjonsarbeid må derfor ses som tidstypiske uttrykk for dypere liggende samfunnsmessige endringer og

internasjonale trender innen den protestantiske misjonsvirksomhet, som norsk og nordisk misjon var en del av.

Kvinner og misjon i Norge

Også i Norge hadde kvinnene ved århundreskiftet en fremtredende plass i misjonsarbeidet og da spesielt innen Det Norske Misjonsselskap (NMS), som i 1902 kunne se tilbake på 60 års virksomhet. Misjon var en folkebevegelse og en kvinnebevegelse i den forstand at kvinnene utgjorde flertallet i støttearbeidet i Norge og misjonærfellesskapet ute.¹⁵ For Misjonsselskapets vedkommende bidro kvinneforeningene så substansielt til budsjettet at de representerte en økonomisk maktfaktor.¹⁶ Ute på misjonsmarken telte misjonærhustruer og enslige kvinnelige misjonærer godt over halvparten av misjonærflokkene, siden mannlige misjonærer med få unntak var gift, og antall enslige kvinner i arbeid ute hadde økt betraktelig i løpet av 1890-årene. Det var bruk for kvinner, og de ønsket å delta i misjonsarbeidet ikke bare som støttespillere hjemme, men som aktører ute.¹⁷

KMA og LMF føyer seg derfor inn i bildet av misjon som en kvinnearena og ble stiftet i en tid med sterk etterspørsel etter ugifte kvinnelige misjonærer med lærerinne- eller diakonisseutdanning. De var et nasjonalt svar på et internasjonalt rop etter den utdannede og frigjorte kristne kvinne, som gjennom sitt arbeid for kvinner og barn kunne bidra til å "heve" og frigjøre den "hedske" kvinne til beste for dem selv og deres samfunn.¹⁸ Og mens LMF henvendte seg til lærerinnene og ble sterkt knyttet opp mot Misjonsselskapets arbeid, konsentrerte KMA seg om diakonissene og knyttet dermed sterkere bånd til kretser innen landsindremisjonen.¹⁹

Noe prinsipielt nytt

De to organisasjonene representerte noe prinsipielt nytt i norsk kirkeliv ved at misjonsinteresserte kvinner organiserte seg utenfor de etablerte misjonsorganisasjonene, som selvstendige kvinnetiltak, og derfor mulige operative enheter. Dette fenomenet er viet liten oppmerksomhet og interesse i norsk kirke- og misjonshistorie. Både KMA og LMF omtales vanligvis svært kortfattet, som støtteorganisasjoner for andre norske misjonstiltak.²⁰ Det innebærer dels økonomisk støtte til, dels utsendelse og underhold av kvinnelige misjonærer i regi av andre misjonsselskap samt støtte til unge med misjonærkall. Tilsynelatende fanger begrepet opp

grunntrekk ved de to organisasjonenes virksomhet og selvforståelse. Men det er lite dekkende for deres faktiske virksomhet, som ikke minst for de tjue første årenes vedkommende var atskillig mer grensesprengende, selvstendig, variert og omfattende enn begrepet støtteorganisasjon gir inntrykk av. Etter svensk forbilde drev KMA forlagsvirksomhet og publiserte en rekke småskrifter om kvinners tjeneste og misjon, som ble spredt i kvinnekreter.²¹ Begge organisasjoner gav ut egne blad²² og satte i gang eget barnarbeid, også dette etter svenske forbilder, og begge hadde aksjer i Henny Dons sitt prosjekt om en felles luthersk misjonsskole for kvinnelige arbeidere innen ytre og indre misjon.²³ I 1907 tok KMA sine første skritt i retning av å bli en form for selvstendig utsenderorganisasjon (Armenia og Tysfjord),²⁴ mens LMF mer konsekvent valgte en annen vei: å samarbeide for sine særinteresser innenfor etablerte misjonsorganisasjoner og da spesielt NMS.²⁵

Når KMA og LMF kategoriseres som støtteorganisasjoner, bidrar dette ikke bare til å redusere, men også til å usynliggjøre disse organisasjonenes – og dermed kvinners – spesifikke rolle og store innsats i norsk misjonsvirksomhet. Begrepet tilslører også den feministiske dimensjon ved de to organisasjonene og ved ytre misjonsarbeidet som sådan.²⁶

KMA og LMF ble ikke primært startet som støtteorganisasjoner for etablerte misjonsorganisasjoner, men som bønnebevegelser og dermed som *mobiliserings- og pådriverorganisasjoner* for kvinners rett til å realisere sitt gudgitte kall til tjeneste i ytre og indre misjon, med implikasjoner for den etablerte kirkelige kjønnsorden.²⁷

Med bønn som virkemiddel

Bønn var en bærebjelke i samtidens internasjonale misjonsvekkelse og en forutsetning for at man skulle lykkes. Med den sterke vektleggingen på bønn var LMF og KMA ekko av den internasjonale misjonsvekkelsens paroler om at "bønn, intet uten bestemt, regelmessig bønn, kan løse vår tids store misjonsproblemer".²⁸ Men den sterke fokusering på bønn tjente også en annen viktig funksjon. Bønn var et middel til å komme til klarhet over eget misjonærkall, bønn åpnet for lydhørhet og lydighet mot Guds vilje.

Lad os gjøre alt for at opildne vor egen og andres Missionskjærlighed. Øget Kjærlighed vil give ogsaa øget Villighed til baade at arbeide og ofre. Lad os fremfor alt forene os i Bøn om at Gud maa uddrive Arbeidere – Kvinder som Mænd – i sin store Høst. Vi ved, at dette er en Bøn, som maa blive bønhørt, fordi Jesus selv har befalet os at bede den. Maatte Skarer af Kvinder med Glædesbudskab blive stor. Ps 68,12.²⁹

Spørg din Gud, om du faar lov at gaa ud, og du skal erfare: "Hvor deilige er paa bjergene deres fødder, som bringer godt budskab." Es 52,7.³⁰

Med bønn som virkemiddel legitimerste KMA og LMF kvinners kall til et selvstendig arbeid på misjonsmarken. Målet var følgelig ikke primært å støtte andre misjonsorganisasjoner. Dypest sett dreide det seg om kvinners rett til å ta selvstendig åndelig ansvar for eget liv og realisere sitt gudgitte kall.

Fenomenet må samtidig ses i lys av utviklingen innen Kristiania KFUK. Ved århundreskiftet hørt nye toner fra kvinner selv, farget av kvinnesakens språk, og med Marie Sinding som anfører:

Skal de unge piker oppdras til å bli mannens jevnbyrdige og virkelige medarbeidere og medhjelpere, da må det bli kvinner selv som løfter dem opp. (1899) Vi må alle frigjøres, men den frigjørelsens kamp som vi kvinner må gjennom, er vanskeligere enn noen mann kan forstå. Vi har ikke i 19, men i 1900 år vært kuet og plaget med den gammeltestamentlige kvinnes kår. Nedarvet og ingrodd skikk, vane og fordom er en fryktelig makt som ikke i liten grad fremdeles hindrer oss kvinner i å forlate båt og garn og bli menneskefiskere. (1900)

Og Henny Dons holdt foredrag (1899) med angrep på hyggetonen og kvinnenes underordnede rolle i foreningen: "Kvinner har bare hatt med det overflatiske å gjøre. Det som har hatt med sjelen å gjøre, har hun overlatt til mannen. Vi ber deg kvinne: Ta ansvar og ledelse i dine egne hender."³¹ Det var det det gjaldt: Å ta ansvar for eget liv, under veiledning av frigjorte kvinner.

Kvinnelige misjonsselskap – hvorfor ikke?

I Norge hadde man lenge visst om eksistensen av kvinnelige misjonsselskap. Kunnskapen var blant annet formidlet av *Missionslæsning for Kvindeforeninger* (MKF), utgitt av NMS fra 1884.³² Bladet hadde helt siden starten skrevet om norske kvinner som reiste ut for utenlandske misjonsselskap, som China Inland Mis-

sion og den engelske Zenana-misjonen.³³ Det ble stadig gitt glimt fra arbeid innen kvinnelige misjonsselskap,³⁴ og i 1885 ble det informert om bestrebelser på å få til en svensk Zenana-misjon.³⁵

Da svensk KMA tok kontakt med Marie Sinding i 1899, nølte hun og startet i stedet en misjonsbønnegruppe. Da KMA og LMF ble stiftet i 1902, ble organisasjonene primært profilert som bønnebevegelser, ikke som kvinnelige misjonsselskap. Behovet for rendyrkede kvinnelige misjonsselskap opplevdes ikke akutt. Årsaken var at kvinnene allerede hadde kjempet seg til en solid og anerkjent plass i norsk misjonsarbeid, ikke minst innen NMS, der stemmeretten var innen rekkevidde. I stedet for å spre kreftene valgte man å forene kvinner til bønn og arbeid for misjonen.³⁶

Det kan likevel spores en viss uro i misjonskretser. I Indremisjons-selskapets hovedorgan *For Fattig og Rik* ble det poengtert at "Kvindelige Missions-Arbeidere er ikke noget Missions-selskab, men en Kvindeforening".³⁷ Uroen kom også til uttrykk under Misjonsselskapets kvinnestemmerettsdebatter i 1903 og 1904.³⁸ Man var selvfølgelig ikke uvitende om at de nordiske søsterorganisasjoner dels var operative utsenderorganisasjoner. Dersom utviklingen skulle føre til at norsk KMA og LMF valgte denne veien, ville det i særlig grad ramme NMS, som hentet to tredjedeler av sine inntekter fra kvinneforeninger.

Tilblivelsen av LMF og KMA kunne følgelig tolkes som at kvinnene var misfornøyde med det alburom de hadde i de etablerte organisasjonene, det vil si: De kunne oppfattes som indirekte protester mot manglende, men ønsket innflytelse og større handlingsrom i et arbeid hvor kvinnene var i flertall. Misjonsselskapets stemmerettsvedtak i 1904 bidro til å binde kvinnene og pengestrømmen nærmere til NMS i en tid hvor konkurransen om kvinneforeningenes midler økte. For kvinneforeningene stod som "*Friskarer*" og kunne sende pengene til hvem de ville – også til et kvinnelig misjonsselskap.³⁹

Målgrupper

KMAs og LMFs målgruppe var den moderne *troende* kvinne, som var opptatt av å realisere kvinners gudgitte kall og av å tilegne seg bibel- og misjonskunnskap gjennom systematisk studiearbeid og møtevirksomhet, det vil si gjennom det trykte og det talte ord. Denne kvinnen var en yrkesaktiv og dermed hovedsakelig ugift kvinne som disponerte over egne midler i form av lønnsinntekt. Fra LMF-hold ble det eksempelvis understreket at basarer og

håndarbeid på møtene ikke hørte hjemme i deres virksomhet.⁴⁰ Man drev ikke misjon på tradisjonelt kvinnelig vis, men skilte seg ut fra den alminnelige misjonskvinneforeningsgrasrota i egne forbund av *troende* kvinner som ønsket å virkeliggjøre et personlig kall sammen med likesinnede. Man gav ordet forrang – i form av forkynnelse, misjonsinformasjon og samtale. Vi står ved terskelen til det moderne utdannelsessamfunn, som i kristelige sammenhenger ble tematisert med Ole Hallesbys (1879–1961) og Indremisjonsselskapets skolestrategi lansert i 1912.⁴¹

KMA og LMF kan også karakteriseres som interesseorganisasjoner for kvinner som tilhørte sosiale, økonomiske og intellektuelle elitegrupper.⁴² Slik sett var de en del av samtidens brede, fremadstormende kvinnebevegelse og tidstypiske for en allmenn utvikling, der kvinner i økende grad organiserte seg i egne interesseorganisasjoner eller kvinneforbund av politisk, humanitær, profesjonsmessig eller religiøs karakter.⁴³ På denne måten skaffet de seg slagkraft og større muligheter for å få gjennomslag for sine saker. Samtidig fikk kvinnene nødvendig organisasjonstrening, opplæring og øvelse for andre oppgaver i samfunnslivet.

Synliggjøring av kristne kvinner

Selv om KMA og LMF ikke tok mål av seg eller utviklet seg til å bli rene utsenderorganisasjoner, var de ledet av kvinner. Dette gav kristne kvinner handlingsrom og frihet til å sette sin egen agenda, legge egne premisser og fremme kvinners interesser i indre og ytre misjon. For å si det på en annen måte: Å fungere – direkte og indirekte – som pressorganisasjoner og pådrivere i kvinnespørsmål.⁴⁴ Når LMF f.eks. tilbød NMS å lønne en lærerinne utgått av egne rekker, påvirket de samtidig NMS til å anta flere ugifte kvinner og bidro til å øke antall utdannede kvinner i Misjonsselskapets rekker.

På samme måte som KFUK-bevegelsen ved århundreskiftet var et viktig kvinnebevisstgjørende miljø for unge kvinner, ble KMA og LMF viktige arenaer for dyktiggjøring av voksne kvinner til en rekke oppgaver innen kirke og samfunn.⁴⁵ I januar 1902 arrangerte landsindremisjonen for første gang et landsomfattende kurs for kvinnelige arbeidere og frivillige. Dette kurset ble plattformen for KMA, som fikk 100 medlemmer i løpet av kurset.⁴⁶ Denne type kurs ble gjennomført en rekke ganger frem mot 1910, og KMA- og LMF-kvinner var med som sentrale aktører.⁴⁷ Kursene gav en opplevelse av verdighet og styrke og ble en platt-

form der kvinner i lokalt arbeid fikk kvinnelige forbilder, impulser og øvelse i å opptre i større fora. Dette bar frukt. Det er en påfallende tendens i årene omkring 1910 at kvinner i økende grad stod frem som møteledere, foredragsholdere, talere og skribenter innen kristelig organisasjonsarbeid. Tendensen gav seg også utslag på stillingsmarkedet ved at det ble opprettet egne stillingskategorier for kvinner innen det kristne profesjonsmarkedet som var i ferd med å utvikle seg.⁴⁸ KMA og LMF bidro ikke bare til eksport av misjonærer, men ytte også viktige bidrag til profesjonaliseringen av det kristelige organisasjonsarbeid med henblikk på kvinner.⁴⁹

De to organisasjonenes mangeårige ledere, Marie Anker (1868–1938)⁵⁰ og Henny Dons, var begge *synlige* ledere. De – og organisasjonene de representerte – ble regnet med i kirkelige sammenhenger og gjorde seg gjeldende også i kvinnesakssammenhenger. Som formenn for sine organisasjoner satt de i komiteer og representantskap av tverrorganisatorisk art,⁵¹ stod som innbydere til store fellesorganisatoriske konferanser og ble brukt som talere og foredragsholdere i store fora.⁵² I 1911 skrev de begge under et opprop som ble offentliggjort i kvinnesaksbladet *Nylænde*. Der ba de Stortinget gi kvinner samme adgang som leke menn til å tale i landets kirker.⁵³ Men i forhold til innmeldelse i Norske Kvinners Nasjonalråd (NKN) valgte de to organisasjonene ulik vei. LMF meldte seg inn, KMA valgte å stå utenfor slik de fleste misjonskvinneforeninger også valgte.⁵⁴ Dette kan være en indirekte bekreftelse på at lærerinner var mer kvinnesaksbevisste enn kvinner flest, men det kan også forklares med personen Henny Dons og relasjonen til NMS. Men også KMAere kunne engasjere seg i typiske kvinnespørsmål. Etter et besøk av den kjente kristne kvinnesakskvinnen, lærerinnen Dorothea Schjoldager (1853–1938),⁵⁵ sendte KMA-gruppen i Kristiansand en anmodning til byens politi om å få to kvinnelige politibetjenter, noe som ble imøtekommet.⁵⁶

Utvikling

På verdensbasis sank oppslutningen om kvinnelige misjonsselskap etter første verdenskrig, og i løpet av 1920-årene forsvant mange av de amerikanske kvinneselskapene. En medvirkende årsak var et nytt kvinnesyn som medførte økt integrering av menn og kvinner på felles arenaer.⁵⁷ Selv om den feministiske profilen til KMA og LMF ser ut til å svekkes omkring 1920, vir-

ker det som den internasjonale tendensen med hensyn til kvinnelige misjonsselskaper i norsk og nordisk sammenheng først gjorde seg gjeldende i kjølvannet av 70-årenes kvinnebevegelse. Dansk og norsk KMA ble nedlagt i henholdsvis 1981 og 1982, mens svensk og dansk LMF har inkludert menn i sine rekker. I svensk KMA kan menn og kvinner bli medlemmer, men organisasjonen ledes av kvinner. LMF er med andre ord den eneste av de skandinaviske KMA- og LMF-organisasjoner med ren kvinneprofil. Denne utviklingen vil måtte bli tema for en egen studie over kvinners deltakelse i norsk kristenliv etter annen verdenskrig, og faktorer som har påvirket endringene.

Oppsummering

KMA og LMF var spesifikke religiøse organisasjoner, stiftet av kvinner og for kvinner. Slik sett var de døtre av samtidens store misjonsvekkelser og agenter i spredningen av vestlig kvinnelighet. Selve stiftelsesåret avdekker en nær sammenheng mellom ulike typer kristelig aktivitet som organisasjoner, konferanser, kurs og besøk fra utlandet. Kvinnene hørte med i flere sammenhenger i dels overlappende kvinnenettverk innen NMS og Indremisjonsselskapet med KFUK som knutepunkt. Fra nordisk synspunkt var KFUK-bevegelsen den viktigste forutsetning for spredningen av KMA- og LMF-ideen.

I samtiden fungerte KMA og LMF som brekkstang for økt kvinnelig innflytelse innenfor norsk kirkeliv og bidro til å styrke og utvide kvinners posisjon innenfor de kristelige organisasjonene, fordi de bevisstgjorde kvinner på sitt kall, sitt ansvar og sine evner. De fungerte som mobiliserings- og pådriverorganisasjoner, men hadde også en støttende funksjon i forhold til sine medlemmer og sine utsendinger. Begge representerte en misjonsfeminisme som også kunne gi seg kvinnepolitiske utslag. De var del ikke bare av en verdensomspennende misjonsvekkelse og kvinnemissionsbølge, men døtre av en bredere feministisk bevegelse.

Noter

1. KMA stiftet 14/2-1902, 100 deltakere. (*For Fattig og Rik* (FFR), 42/1902:335.) LMF: 24/10-1902, fem deltakere.

2. Henny Dons deltok på siste styremøte 10/5–1911, men hadde vært mye fraværende siden slutten av 1908. (*Forhandlingsprotokoll for KMA 1906–1958*, i: Statsarkivet, PA 699, boks 1.) Iflg samme protokoll (4/6–1907, 12/9–1907, 6/12–1907, 2/10–1908) var hun KMAs formann fra 1907–1908. Redaktør av KMAs blad *Kvartalsbilsen* 1908–1912. Lærerinner som var medlem av LMF ble automatisk medlem av KMA uten særskilt kontingent. (*Forhandlingsprotokoll for KMA 1906–1958*: møte 21.11.07.)
3. Lærerinnen Marie Sinding, KMAs første formann (1903–1907 iflg protokollen), ble sekretær i Kristiania KFUK i 1897 og var blitt introdusert til KMA-arbeidet i 1899. Hun samlet fra da av en gruppe kvinner til regelmessig bønn og samtale for/om misjon. (*FFR* 23/1902:180f.) Henny Dons var med i kretsen rundt Marie Sinding. (*Se til hvorledes I bygger videre, KMAs historie gjennom 50 år. 1902–1952*. Oslo: KMA, 1952, s 5–15.)
4. Brev fra frk Anna Granqvist til Henny Dons etter jul 1901, i: *Protokoll for LMF 1902–1911* (LMFs arkiv). ”Upprop till troende lärarinnor i vårt land” (nov 1899), i *Lärarnas Missionsförening 100 år 1899–1999*, nr 6/1999:4.
5. Stiftelsesårstall: Dansk KMA:1900; finsk KMA:1900; Deutscher-Frauen-Missions-Gebetsbund: 1908; Women’s Missionary Society innen Augustasynoden, USA, sluttet seg til kontaktnettet i 1909. Holland: 1929. (Inga Nilsson i ”Som ringar i vannet. Om KMA i andra länder” i: *När och Fjärran* nr 7–8/1993:110.)
6. Kvinnestemmeretten ble innført skrittvis. 1901 og 1907: inntektsbegrenset stemmerett hhv kommune- og stortingsvalg; 1910 og 1913: full stemmerett hhv kommune- og Stortingsvalg.
7. P Voksø / E Kullerud: *I trekantens tegn. Norges Kristelige Ungdomsforbund gjennom 100 år*. Oslo: Triangelforlaget, 1980, s 109f.
8. Voksø/Kullerud, s 112.
9. A Fjellbu: *Kristelig studentertliv i Norge*. Oslo: Norske studenters kristelige forbund, 1926, s 50–65 og Voksø/Kullerud, s 161. Frivillige studenters Missionsforbund, senere Akademiske frivilliges misjonsforbund (AFMF), en gruppe for dem som erklærte seg villige til å bli misjonærer om Gud kalte dem.
10. Kvinner fikk adgang til alle universitetsstudier i 1884; i 1890 til statens lærerskoler. (A C Agerholt: *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal, 1937, s 56, 62.)

11. I 1905 ble det stiftet en frivillighetsgruppe av en i KMAs bestyrelse (sannsynligvis H Dons) og to unge kvinner som ble utdannet til misjonærer. (*Kvartalsbilsen* (KH) 2/1909:15.)
12. For kvinnesynet, se f eks Adolph Monod: *Qvinden, hendes Verv og hendes Liv*. Kjøbenhavn: A F Høst, 1852.
13. David J Bosch: *Transforming Mission. Paradigm Shiftes in Theology of Mission*. New York: Orbis Books, 1991, s 328.
14. Patricia R Hill: *The World their Household. The American Woman's Foreign Mission Movement and Cultural Transformation 1870-1920*. Michigan: University of Michigan Press, 1985, s 2f. Engelske termer: Student Volunteer Movement og Laymen's Missionary Movement.
15. John Nome: *Det Norske Misjonsselskap 100 år 1842-1942, II*. Stavanger: Dreyers grafiske anstalt, 1943, s 67-72.
16. Kristin Fjelde Tjelle: "Kvinder hjælper Kvinder." *Misjonskvinneforeningsbevegelsen i Norge 1860-1910*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s 108. Hun beregner at 87 500 kvinner i 3500 kvinneforeninger støttet NMS (1904). I tillegg kom misjonskvinneforeninger for andre organisasjoner.
17. NMS sendte ut 20 enslige kvinner i perioden 1870-1887, 16 kvinner i tiårsperioden 1888-1897. (Hilde Voll: *Fra oppdragelse til forkynnelse. Kvinner i Det Norske Misjonsselskap og på Madagaskar 1870-1920*. Upublisert oppgave til eksemn i kirkehistorie. Oslo: 1977, s 39, 42.)
18. M Sinding: *Den bedenske Kvindes raab paa den kristne Kvinde. Missionsforedrag*. Kristiania: KMA, 1903, s 12, i: Statsarkivet, PA 699, boks 32.
19. Før KMA fikk eget blad, var de flittige bidragsytere i *For fattig og rik*, Indremisjonsselskapets blad.
20. O Uglem: *Norsk Misjonshistorie*. Oslo: Lunde, 1979, s 216; C F Wisløff: *Norsk Kirkehistorie*, bind III. Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1971, s 145; *Fra kirkens kvinneside. En utredning om kirken og kvinnen*. Oslo: Andaktsbokselskapet, 1979, s 109. Organisasjonene er ikke nevnt i nyere fremstillinger.
21. I 1902-1912: 42 småskrifter, flere i to og tre opplag. (*Et tilbakeblikk. KMA 1902-1912*. Kristiania: KMA, 1912, i: Statsarkivet, PA 699, boks 1.)
22. LMF: *Missionsbilsen* fra 1905. KMA: *Kvartalsbilsen* fra 1908.
23. Dansk KMA opprettet en misjonsskole for kvinner i København i 1902, som norske Marie Anker ledet 1903-1906. Skolen rekrutterte fra nordiske KMA. Tilsammen ble 74 kvinner utdannet herfra, bl.a. flere norske. Skolen ble nedlagt i 1912. KMA fikk dermed behov for en ny misjonsskole. (*Se til hvorledes I bygger buset. KMAs historie gjennom*

- 50 år:1902–1952, s 7; *KMA Aarsbilsen fra Kvindelige Missions-Arbeideres Bønnekjede*. Kristiania: KMA, 1905, s 5, i: Statsarkivet, PA 699, boks 1.) Marie Anker: formann i KMA fra 1910 (*KMAs Aarsberetning 1910*. Kristiania: KMA, 1911 i: Statsarkivet.)
24. KMAs første utsendinger var diakonisser: *Bodil Biørn* (1871-1962); KMAs misjonsskole i København (1904-05); Armenia 1905 for Hülfsbund für christliches Liebeswerk im Orient, støttet av KMA, senere overtatt av KMA. *Olivia Ugland* (f Ribe, enke) til Tysfjord 1908 og arbeid blant syke og fattige samer. Her bygget hun opp et større institusjonsarbeid. *Tbora Wedel Jarlsberg* (1863-1930), misjonær på Sumatra 1891-1904 for Det rhinske misjonsselskap; 1906-08: den første reisesekretær i KFUK, virket også for KMA på sine reiser; 1908–1910: formann KMA. 1911-1915: I Armenia for KMA, på private midler; deretter arbeid blant russiske flyktninger i Stettin og fabrikkpiker i Berlin; 1924 vikar for s. Olivia. (*Kvindelige Missions Arbeidere. KMA.1902-1932*. Oslo: KMA, 1932, s 5f; *Kvindelige Missions-Arbeidere. Aarsberetning 1906; Et tilbakeblikk. KMA 1902-1912*, i: Statsarkivet. Voksø/Kullerud, s 139f. KH 2/1930:2-4.)
 25. Det ses spor etter interessekonflikt i forbindelse med at KMA vedtok arbeid i Armenia. Beslutningen medførte nye lover og nyorganisering. H Dons forlangte opprettet en NMS-komité for å ivareta organisasjonens interesser i KMA. (Styremøtene 14.mars 1906, 12/9-1907, sml 21.11.1907, *Forhandlingsprotokol for KMA 1906–1958*.)
 26. Line Nyhagen Predelli har i sin avhandling i sosiologi (upublisert) *Contested Patriarchy and Missionary Feminism: The Norwegian Missionary Society in Nineteenth Century Norway and Madagascar*. California: Univ of Sothern California, 1998, brukt begrepet misjonsfeminisme og vist hvordan kvinner utvidet sitt handlingsrom innen NMS.
 27. F eks i spørsmålet om kvinners rett til å preke i kirkehus. Se nedenfor.
 28. Sitert etter Henny Dons: *Se til hvorledes I bygger huset. KMAs historie gjennom 50 år. 1902–1952*, s 5.
 29. *KMA Aarsbilsen fra Kvindelige Missions-Arbeideres Bønnekjede*. Kristiania: KMA, 1903, s 7, i: Statsarkivet, PA 699, boks 1.
 30. *KMA Aarsbilsen fra Kvindelige Missions-Arbeideres Bønnekjede*. Kristiania: KMA, 1905, s 7, i: Statsarkivet, PA 699, boks 1. I 1907 var det ca 1400 medlemmer i bønnekjeden. (*Kvindelige Missions-Arbeideres Aarsberetning*. Kristiania: KMA, 1907, s 5, i: Statsarkivet.)
 31. Sitert etter Voksø/Kullerud, s 122f.

32. Kvinnesaksbladet *Nylände* ble startet i 1887 og gikk inn i 1928. *Missionsklassning for Kvindeforeninger* (MKF) gikk inn i 1924. Som fenomener er de parallelle.
33. Anna Jacobsen og Sophie Reuter for CIM til Kina, Anna Bassø for den engelske Zenana-misjonen. Hun rapporterte jevnlig fra sitt arbeid i India. (MKF 5/1886:37–40; 6/1886:47–48; 8/1887:62–65; 9/1887:70–74; 6/1888:44–48.)
34. MKF 6/1885:48; 12/1887; 12/1890; 1–3, 5, 11–12/1891; 11–12/1892; 4, 6, 9–10/1893, og 1894, 1897 etc. (Mauritius, Ceylon, Kina, India, Ny-Guinea, Palestina og jøder, Japan og Uganda).
35. MKF 10/1885:77–80.
36. *KMAs oppkomst och utveckling i Sverige, Danmark, Tyskland, Finland, Norge*. Stockholm: KMAs Förlag, 1905, s 40.
37. FFR 23/1902:180.
38. Kristin Norseth: "... at sette sig imod vilde være som at stoppe Elven". Upublisert hovedfagsoppgave i kristendom. Oslo: Det teologiske menighetsfakultet, 1997, s 36. Henny Dons var til stede og fikk ordet til saken.
39. K Norseth, s 23, 68.
40. Møtereferat 20.sept. 1902, i: *Protokoll for LMF 1902–1911*.
41. Ola Rudvin: *Indremisjonselskapets historie*, bind II. Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1970, s 115f.
42. KMA hadde iflg medlemslister en del gifte kvinner i sine rekker. Navn og titler forteller om mange fra samfunnets øvre lag. (*KMA Medlemsprotokol og Indberetning om virksomheden*, i: Statsarkivet, PA 699, boks 26.)
43. Begynnende og tiltagende fagorganisering av kvinner (fra 1890 av); Kristiania jordmorforening (1897 – i 1908: Norsk Jordmorforening); Landskvinnestemmerettsforeningen (1898, startet som følge av brudd med Kvinnestemmerettsforeningen av 1885); Norske Kvinners Sanitetsforening (1896); husstelloplæring i skolen, egen lærerineskole i husstell; Hjemmenes Vel (1898 – senere Norges Husmorforbund); Arbeiderpartiets Kvinneforbund (1901); paraplyorganisasjonen Norske Kvinners Nasjonalråd (1904); Norges Lærerinneforbund (1912); Norsk Sykepleierskeforbund (1912); Høyrekvinnenes Klubb (1910); Venstrekvinnelaget (1911); Frisinnede Venstres Kvinneklubb (1913). (Å C Agerholt, s 190, 221, 213–216, 176f, 193, 240f, 201f, 309.)
44. H Voll, s 46–47; K Norseth, s 60, 75.
45. Marie Sinding og Henny Dons ble i 1905 valgt inn i styret for Norges Kristelige Ungdomsforbund. (Voksø/Kullerud, s 137.)

46. FFR 15/1902:119f.
47. Møtene ble arrangert ca annethvert år frem til ca 1910 og ble bekjentgjort både i KH og FFR.
48. K Norseth, s 76.
49. Eks Thora Wedel Jarlsberg (KMA), reisesekretær i KFUK på landsplan 1906–1908. (Vokso/Kullerud, s 138f.) Henny Dons (LMF), fra 1917 ansatt som landsbarnesekretær i NMS som første kvinne på nasjonalt nivå. (K Norseth, s 76.)
50. Formann i KMA fra 1910–1938.
51. F eks bes KMA stille med representant til et fremtidig studieråd. Formann Marie Anker oppnevnes. (*Forhandlingsprotokol for KMA 1906–1958:10/5-1911*) En henvendelse fra Marie Michelet om KMA-medarbeider til et nytt, kristent sosialt kvinneblad (*Forhandlingsprotokol for KMA 1906–1958:27/11-1913.*)
52. K Norseth, 78. Som innbydere til Lillehammerstevnet 1912. (Diverse oppslag i den kr. org.presse, bl.a. *Sambåndet* 22/1912.)
53. *Nylønde* 14/1911:249. Underskrevet av seks kjente kristne kvinnesakskvinner: Marie Anker, Henny Dons, Marie Michelet, Dorothea Schjoldager, Marie Sinding og Ida Welhaven. Statsmyndighetene bes om å ivareta kristne kvinners innflytelse i Den norske kirke uavhengig av hva kirkelige instanser måtte uttale. Oppropet stod umiddelbart etter oppropet fra Kvinnesaksforeningens styre vedr. samme sak.
54. Styremøte 16/12-1909. Dorothea Schjoldager invitert for å redegjøre for sitt syn; H Dons fraværende. Styremøte 9/5-1912 besluttet ikke å melde KMA inn. (*Forhandlingsprotokol for KMA 1906-1958; KH* 2/1910, 3.årg:15f og 3/1910:22f; 4/1910:31.)
55. KMA-medlem iflg medlemslistene.
56. *Se til hvorledes I bygger videre. KMA gjennom 50 år*, s 13.
57. P R Hill, s 4f.

Kristin Norseth, f 1949. Adjunkt (1973) og cand.theol. (1998) med hovedfagsoppgave om kvinnestemmerettsvedtaket i Det Norske Misjonsselskap i 1904. Yrkespraksis fra ulike sammenhenger innen kristelig organisasjonsarbeid, forlagsredaktør i IKO-Forlaget, prosjektleder i NRK fjernsynet. Fra 1999 NFR-stipendiat i kirkehistorie ved Det teologiske menighetsfakultet.

Two of a Kind? The Female Teachers' Missionary Association (LMF) and Women Missionary Workers (KMA) in a Norwegian, Nordic and International Perspective

The organisations were both established 1902 by women within Kristiania (Oslo) YWCA after having been contacted by representatives from the original Swedish organisations. These in turn were related having strong ties to the YWCA Stockholm and Fredda Hammar, the founder of Swedish KMA 1894. Thus, Nordic YMCA-groups played an important role not only spreading female missionary organisations but also promoting the international missionary zeal as well as encouraging women's self esteem and awareness of their rights to pursue the heavenly calling for missionary work within the fields of health and education understood in the terms of women's work for women and children. KMA and LMF have to be understood also as reflections of the strong feminist movement of their times. However, the Norwegian KMA/LMF never developed into fully fledged independent female missionary societies probably due to the major role women already played within The Norwegian Missionary Society (est. 1842). Still, categorizing KMA and LMF as merely auxiliary associations not only conceals missionary work at the turn of the century as a major feminist project with implications for gender related issues as e.g. women's right to preach in public, it covers up the fact that they primarily were mobilizing organisations pushing women's issues in a broader sense within church and society. They also helped paving the way to a wider range of female professions within Lutheran lay organisations.